

Karoline L ä g e r, *Die Christologie der Pastoralbriefe* (Hamburger Theologische Studien 12), LIT Verlag, Münster 1996, s. 221.

Książka jest nieznacznie poprawioną do druku pracą doktorską, obronioną na Wydziale Ewangelickiej Teologii w Hamburgu w semestrze zimowym 1995/1996. Autorka jest obecnie pastorem w Hanowerze. Recenzowana książka składa się z 5 rozdziałów. W pierwszym rozdziale wstępnym (*Einleitung*) opowiada się zdecydowanie za nieautentycznością Pawłową Listów Pasterakich (s.1). Ponieważ do tej pory koncentrowano się najczęściej w badaniach nad Listami Pasterakimi na zagadnieniu

ich autorstwa, na ich polemicznym charakterze, bądź na organizacji życia religijnego pierwotnych kościołów, a pomijano niemal całkowicie ich chrystologię, dlatego autorka postanowiła podjąć i przebadać ów zaniedbany obszar czyli chrystologię. Nie pomijając analizy diachronicznej autorka nie będzie stroniła także od analizy synchronicznej badanych tekstów.

Wprawdzie ostatnio wzrosło zainteresowanie etyką, parenezą, eklezjologią, a nawet chrystologią Listów Pasterskich, ale ciągle brakuje monograficznego opracowania ich chrystologii. Po krótkim uzasadnieniu, dlaczego podjęła ten temat, przechodzi do pokazania stanu dotychczasowych badań w tej materii. Dokonując przeglądu badań w tym temacie (s. 3 – 26) odwołuje się najczęściej do autorów protestanckich (np. J. Holtzmann czy K. Windisch), choć nie brak także katolickich (np. N. Brox czy L. Oberlinner) i dochodzi do wniosku, że można wśród nich wyłonić 2 grupy: 1) to ci, którzy przeprowadzają analizę tekstu metodą diachroniczną, a chrystologię tych listów traktują jako przed-Pawłową, względnie nie-Pawłową; 2) to autorzy, opowiadający się za po-Pawłowym pochodzeniem Listów Pasterskich i posługujący się w badaniach nad tekstem analizą synchroniczną. Pod koniec tego wstępnego rozdziału (s. 21) autorka wkażuje na metodę swojej pracy, co jest typowe dla prac dyplomowych. Podobne zjawisko, typowe dla prac doktorskich, mamy pod koniec książki (s. 181 – 185), gdzie autorka dokonuje podsumowania swoich badań i czyni sugestie na przyszłość.

Także na początku drugiego rozdziału (s. 27 – 108) mamy do czynienia z podobnym zjawiskiem, typowym dla początkujących naukowców. Autorka raz jeszcze podaje, że będzie się posługiwać metodą historyczno-krytyczną przy analizie chrystologicznych tekstów, tradycji czy pojęć w Listach Pasterskich, a potem wyjaśnia dobrze znane pojęcia tradycji i autorstwa (s. 27n). Wszystkie teksty chrystologiczne w Listach Pasterskich analizuje według następującej metody: 1) umieszczenie danego fragmentu w kontekście; 2) szukanie ewntualnych tradycji; 3) elementy redakcyjne, które owe ewentualne tradycje podejmują i je komentują, względnie tam, gdzie nie da się stwierdzić tradycji, są odpowiedzialne za ukształtowanie tekstu (s. 27). Według tej metody omawia następujące teksty chrystologiczne w Listach Pasterskich: 1 Tm 1,1–2; 1,15b; 2,5–6; 3,16b; 6,11–16; 2 Tm 1,1–2; 1,9–10; 2,8–13; 4,1.8; Tt 1,1–4; 2,11–14; 3,3–7. Trzeba przyznać, że uwzględniła wszystkie możliwe teksty chrystologiczne w Listach Pasterskich.

Każdemu z analizowanych fragmentów autorka daje odrębny tytuł. Można jednak mieć wątpliwości, czy tytuł *Hoffnung der Glaubenden* dla 1 Tm 1,1–2, gdzie mamy do czynienia z adresem i pozdrowieniem, jest trafny. Podobnie mylący jest tytuł dla 1 Tm 3,16b, bowiem „tajemnica pobożności” występuje w 3,16a, a nie 3,16b, choć sam tekst chrystologiczny znajduje się w 3,16b. Nie przekonuje też tytuł dla 2 Tm 1,1–2 *Verheißung von Leben*, gdzie także mamy adres i pozdrowienie. To samo dotyczy również Tt 1,1–4. Wprawdzie występują tam terminy, które znalazły się w tytułach tych fragmentów, ale niekoniecznie oddają one dobrze ich treść. W 1–ym omawianym fragmencie (1 Tm 1,1–2) trudno jednak dostrzec się owych 3 elementów (kontekst, tradycja, redakcja), które bez trudu można dostrzec już w następnym, analizowanym przez autorkę tekście.

Generalnie biorąc nie można mieć większych zastrzeżeń do przeprowadzonych analiz poszczególnych tekstów chrystologicznych, choć można by zapytać, czy nie zanadto wyakcentowała K. L. Å g e r osobę Pawła w 1 Tm 1,15b, a nie za mało podkreśliła uniwersalizm zbawienia. Nasuwa się też wątpliwość, czy nie należało uwzględnić szerszego kontekstu chrystologicznego dla 1 Tm 1,15b, jakim jest 1 Tm 1,14–16. Słusznie natomiast zauważa niejednokrotnie, że chrystologia w Listach Pasterskich przeplata się z soteriologią (np. s. 43). Przy analizie 1 Tm 6,11–16 trudno doszukać się stanowiska autorki w sprawie właściwego kontekstu dla wspomnianego wyżej fragmentu (s. 55). Trzeba też zapytać, dlaczego cały fragment (1 Tm 6,11–16) interpretuje w sensie chrystologicznym, skoro ww. 15–16 odnoszą się do Boga? (s. 58n). Cenne jest podsumowanie po omówieniu każdego listu, które ułatwia szybkie zorientowanie się w treści tego, co zostało wcześniej powiedziane.

Nie zawaze jednak autorka książki trzyma się dokładnie zapowiedzianego schematu przy analizie poszczególnych tekstów chrystologicznych. I tak np. przy omawianiu 2 Tm 1,9–10 omawia tradycję i redakcję łącznie, a nie oddzielnie, jak to wcześniej czyniła (s. 66 czy 82n. 93. 98), bez podania przyczyny takiego podejścia. Dopiero pod koniec drugiego rozdziału wyjaśnia, że niekiedy granica między tradycją a redakcją jest płynna i stąd omawia je niekiedy łącznie (s. 102). Niekiedy autorka już przy omawianiu tradycji czy redakcji przechodzi do rozważań teologicznych, co ma miejsce przy analizie 1 Tm 3,16b (s. 44 – 54). Innym razem rozważania na temat tradycji dla jakiejś jednostki należałoby raczej omówić przy jej kontekście (s. 99). Na zakończenie 2-go rozdziału omawia jeszcze oddzielnie tytuły chrystologiczne w Listach Pasterskich (s. 104 – 108). Wymienia następujące tytuły: Chrystus Jezus, Jezus Chrystus, Pan Zbawiciel. Można by do tego jeszcze dodać tytuł Pośrednik, mimo że ten termin występuje tylko raz w Listach Pasterskich (1 Tm 2,5).

W trzecim rozdziale próbuje autorka ustalić, które z wyżej wspomnianych tekstów chrystologicznych, bądź jakie ich elementy pochodzą z tradycji, a które są redakcją autora listów (s. 109 – 136, zwł. s. 109n). W dalszym toku swoich rozważań koncentruje się na 2 pojęciach chrystologicznych w omawianych listach: epifanii i Zbawicielu, choć brak jakiegokolwiek uzasadnienia dla ich wprowadzenia. Autorka po prostu nie przygotowała dostatecznie czytelnika na ich wprowadzenie. W obydwu przypadkach omawia najpierw ich tło religijno–historyczne, a potem ich występowanie w NT i w Listach Pasterskich. W przypadku pierwszego z nich ogranicza się tylko do Listów Pasterskich, ponieważ niemal wyłącznie pojawia się to pojęcie w nich (5 razy spośród 6 miejsc w NT). Epifania oznacza – zdaniem autorki książki – w Listach Pasterskich interwencję Chrystusa lub Boga, która najczęściej dotyczy przyszłości, ale niekiedy także przeszłości. Oznacza ono nie tyle umiejscowioną w konkretnym czasie ingerencję, ile raczej całość interwencji Bożej.

Mimo że K. L. Å g e r omawiała już w pierwszym rozdziale tytuły chrystologiczne, to jednak nie jest to powtórzenie tego samego w przypadku pojęcia *sōtēr*, lecz znaczne poszerzenie materiału. Łączy je zresztą ściśle z epifanią. W NT pole semantyczne pojęcia *soter* ma za podmiot Boga, podczas gdy w Listach Pasterskich pojawia się z zasady w kontekście chrystologicznych wypowiedzi (s. 123). Tam, gdzie występuje

czasownik „zbawić” lub rzeczownik „Zbawiciel”, zawsze chodzi o zbawienie człowieka przez Boga względnie Chrystusa. Chrystologia jest w Listach Pasterskich włączona w koncepcję soteriologiczną (s. 125). Na zakończenie tego rozdziału stawia autorka pytanie o rolę Pawła w kontekście chrystologicznych wypowiedzi interesujących nas listów (s. 128 – 136). Pytanie o funkcję i rolę Pawła w spojrzeniu na chrystologię dotyczy – zdaniem autorki – synchronicznego odczytania tekstów, a pytanie o recepcję Pawłowych tekstów odnosi się do diachronicznej ich analizy. Mimo że nie trudno dostrzec w Listach Pasterskich Pawłową tradycję, to jednak nie można mówić o Pawłowym w nich języku. Brakuje w nich bowiem centralnych tematów Pawłowej chrystologii: krzyża, zmartwychwstania czy tytułu Syn Boży (s. 132).

Czwarty rozdział poświęca autorka chrystologii w kontekście Listów Pasterskich (s. 137 – 181) czyli temu, co stanowi zasadniczy temat książki. Pierwszą część tego rozdziału (s. 137 – 155) poświęca jednak zagadnieniom nie związanym wprost z tym tematem. Po stwierdzeniu, że w chrystologii tych listów mamy do czynienia z różnorodnymi wypowiedziami chrystologicznymi różnego pochodzenia, które jedność zawdzięczają podporządkowaniu ich przez autora soteriologicznej koncepcji, zatrzymuje autorka swoją uwagę na adresatach, którymi – jej zdaniem – jest wspólnota. Dalej, nie bardzo wiadomo dlaczego, w krótkim ekskursie zajmuje się omówieniem tzw. szkoły Pawłowej, by potem przejść do próby zidentyfikowania przeciwników Pawła lub głównych rysów ich nauki. Nasuwa się pytanie, czy trzeba było przedstawić kilkanaście stron książki na omawianie błędów, skoro pod koniec stwierdza, że chrystologia nie była przedmiotem sporu z głosicielami błędnej nauki (s. 150). Spór koncentrował się raczej na problemach etycznych (s. 146), bądź dotyczył tego, która z konkurujących grup miała prawo odwoływać się do Pawła (s. 148).

Dopiero druga część tego rozdziału podejmuje właściwy temat, czyli omawia chrystologiczne teksty i tradycje w Listach Pasterskich, które nie tworzą jedności (s. 156), co stoi z kolei w sprzeczności z wcześniejszym stwierdzeniem (s. 137) o ich jedności w koncepcji soteriologicznej. Szlachetnie natomiast stwierdza autorka, że nie można doszukiwać się w interesujących nas listach jakiegoś zamkniętego systemu chrystologii. Można natomiast mówić o soteriologicznej koncepcji autora tych listów. W centrum owej koncepcji stoi Chrystus ze swoim uniwersalizmem zbawienia (por. 1 Tm 1,15n; 2,4). Tytuł Zbawiciel jest odnoszony w Listach Pasterskich w równej mierze do Boga i Chrystusa, z czego autorka wnosi, że relacja między Bogiem i Jezusem nie interesowała bliżej autora Listów Pasterskich. Listy Pasterskie interesowały się mniej osobą Chrystusa, a więcej Jego dziełem (s. 163n). Chrystologię dostrzega też autorka w odmiennym od listów niewątpliwie Pawłowych sposobie mówienia o wierze w Chrystusa. Chrystologia staje się w Listach Pasterskich soteriologią, która powstała w określonej sytuacji wspólnot chrześcijańskich, do których są skierowane te listy (s. 168).

W piątym rozdziale dokonuje autorka podsumowania i próbuje wskazać na konkwencje mówienia o Chrystusie w Listach Pasterskich (s. 171–185). Jej zdaniem autor Listów Pasterskich jest zarówno redaktorem jak i twórcą chrystologicznych wypowiedzi. Szczególną cechą mówienia o Chrystusie w Listach Pasterskich jest

akcentowabnie soteriologii, czyli mówienie o zbawczym działaniu Boga, obejmującym wszystkich i objawionym w Jezusie Chrystusie.

Książkę kończy bogata bibliografia (s. 186 –216) i – nie wiadomo dlaczego – selektywnie dokonany indeks cytowanych tekstów biblijnych lub innych źródeł (s. 217 – 221). Szkoda, że – jak na niemieckie warunki i możliwości – książka pozostawia nieco do życzenia pod względem wydawniczym. Warto natomiast z uznaniem odnieść się do cytowanej literatury w wielu językach, co nie zawsze jest specjalnością niemieckich uczonych. Autorka korzysta właściwie z literatury we wszystkich współczesnych językach europejskich, które mają coś do powiedzenia w teologii. Zdarzają się czasem drobne potknięcia tego rodzaju, że w przypisach występuje inne imię autora niż w bibliografii (np. s. 36 przyp. 51 Allan otrzymał imię S. a w bibliografii John A.). Można też było uczynić bibliografię bardziej przejrzystą przez jej podział na mniejsze bloki tematyczne (np. gramatyki, teologie itd.).

Ks. Jan Załęski

Ks. Jan Załęski – dr hab., kierownik Katedry Introdukcji Biblijnej oraz kierownik Studium Doktoranckiego na Wydziale Teologicznym ATK.